

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

БК 86.3 УДК 2-752:37“19/20”(498.7)=161.2 Е71

Т. Г. Єрич

ЗМІНИ СИСТЕМИ НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В КИШИНІВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ СЕМІНАРІЇ В СЕРЕДИНІ ХІХ ст.

Аналізуються зміни, які відбулися в навчальному та виховному процесі Кишинівської духовної семінарії у зв'язку з введенням нового Статуту духовних навчальних закладів Росії в 1867 р.

Ключові слова: семінарія, статут, навчання, Бессарабія, Кишинів.

Ключевые слова: семинария, устав, обучение, Бессарабия, Кишинев.

Key words: seminary, education, charter, Chisinau, Bessarabia.

Регіональна проблематика останнім часом стає все більш популярним видом історичних досліджень. Не є виключенням у цьому напрямку й історія Бессарабії, її окремих частин та установ. На загальному фоні збільшення наукових робіт з історії адміністративного, суспільно-політичного та етнокультурного розвитку регіону (дослідження І. Гуменного [4], В. Дроздова [5], С. Паламарчук [12] та інших) поза увагою сучасних істориків досі залишаються питання організації церковної освіти в Бессарабії, місця та ролі Російської Православної церкви в культурному та освітньому житті краю. І це при тому, що в Бессарабії протягом ХІХ — початку ХХ ст. не було жодного цивільного вищого навчального закладу. Своєрідною «кузнею кадрів» не лише для церков та парафій краю, а й для органів місцевої влади на багато років стала Кишинівська духовна семінарія.

Нагадаємо, що за підсумками Бухарестського мирного договору (1812 р.) територія Бессарабії увійшла до складу Російської

імперії. На цей час це був відсталий у всіх відношеннях регіон: економічний занепад і слабкий рівень розвитку промисловості та сільського господарства; зменшення кількості місцевого населення в результаті примусового виселення та чисельних війн; практично поголовна неписьменність бессарабських мешканців та відсутність освітніх установ; низький рівень життя в краї та, як наслідок, чисельні епідемії та хвороби.

Однак, навіть у цих важких умовах, місцева еліта намагалася покращити ситуацію в Бессарабії. До таких кроків ми можемо віднести відкриття в 1813 р. завдяки наполегливості митрополита Гавриїла Бенулеску-Бодоні Кишинівської єпархії та Кишинівської духовної семінарії.

Навчальний заклад діяв у відповідності до імперського законодавства на підставі Статутів духовних семінарій (1808 р.). Протягом першої половини XIX ст. семінарські статuti кілька разів змінювалися, що сприяло змінам у житті закладу та організації навчального процесу. Загальноросійські тенденції реформування 60-х років XIX ст. торкнулися також і питань організації духовної освіти в імперії. До того ж, питання реформування духовної освіти гаряче обговорювалися у суспільстві. В Петербурзі навіть було створено спеціальний комітет, пропозиції якого жваво обговорювалися єпархіальним духівництвом. Виникали семінарські корпорації, які направляли до комітету свої пропозиції щодо реформування духовної освіти та нового статуту церковних навчальних закладів.

При Кишинівській семінарії також було створено семінарську корпорацію, до якої увійшли десять викладачів закладу, і який архієпископ Антоній передав для обговорення проект нового статуту. Після обговорення корпорація надала архієпископу свої пропозиції [3, с. 651].

По-перше, за проектом статуту передбачалося відпускати на канікули лише тих семінаристів, чиї батьки відрізнялися благонадійністю. Вчителі семінарії вважали, що на канікули потрібно відпускати усіх дітей, без будь-яких обмежень. По-друге, певні розбіжності за статутом були у питанні необхідності присутності семінаристів на богослужіннях. По-третє, стосовно навчальної частини корпорація висловила побажання, щоб у семінарії, хоча б у старших класах, викладалася молдавська мова, так як у Бессарабії значна частина населення не

розуміє іншої мови і майбутні священики змушені будуть вести нею службу. Водночас корпорація рекомендувала зменшити вивчення кількості давніх мов (латини, грецької). По-четверте, викладачі пропонували встановити лише один (річний) контроль у формі іспитів, а також пропонували відмінити їх публічність. На останок, корпорація пропонувала урівняти оплату праці викладачів семінарій Російської імперії, а не ставити її у залежність від місцевих єпархіальних можливостей, як це пропонував новий статут [13, с. 96].

Архієпископ Антоній особисто поїхав представляти думку семінарської корпорації до Священного Синоду. Зі свого боку, він додав деякі міркування, що стосувалися складності опанування місцевими семінаристами іноземних мов (малися на увазі латина, грецька, єврейська). «Місцеві учні, як правило, слабо знайомі або взагалі не знайомі з російською мовою... Для них ця мова є іноземною... плюс їм необхідно опанувати ще кілька мов», — зазначав архієпископ [13, с. 98].

Паралельно з обговоренням проекту статуту в центральному комітеті в С.-Петербурзі відбувалися зміни в семінаріях імперії. З 1863 р. для семінаристів, які успішно закінчили навчання, з'являлася можливість вступу без іспитів до університетів. Однак за останніми залишали право, за необхідністю, проводити власні іспити для семінаристів [8, с. 106].

У 1866 р. була ліквідована багатопредметність в семінарії. З програми навчання були виключені дисципліни з сільського господарства, природничих наук, медицини. Замість цього в старших класах семінарії було введено викладання педагогіки. Для того, щоб семінаристи мали практику з педагогіки, при семінарії було відкрито недільну школу, в якій учні старших класів виконували роль учителів.

Аналіз даних семінарського архіву щодо учнів, які навчалися за власний рахунок, дозволяє зробити висновок, що вартість навчання не була однаковою для всіх і в середньому коливалася від 5 до 7 крб. на місяць. Були й такі, хто вносив за навчання по 1 крб. 50 коп. на місяць, однак при цьому вони були зобов'язані ще привезти до семінарської їдальні продукти харчування (пшеничне або кукурудзяне борошно, бринзу). Крім того, раз на рік всі позабюджетні семінаристи сплачували єдиний внесок (за опалення та освітлення приміщень): діти

священиків — по 50 крб., діти дяків та нижчих кліриків — від 30 до 45 крб. [13, с. 101]. Діти зі світських родин повинні були вносити цю плату в розмірах від 10 до 40 крб.

Офіційне реформування Кишинівської семінарії за новим статутом духовних семінарій та училищ (1867 р.) розпочалося з 1 липня 1868 р. Однак ще до того, архієпископ Антоній двома своїми розпорядженнями (від 12 червня 1867 р.) доручив правлінню семінарії привести у відповідність до нового статуту педагогічну діяльність, кадровий склад, навчальні плани [6, с. 92].

Реформування розпочалося зі змін у вищому ешелоні управління гілки семінарії. До 1867 р. правління семінарії складалося з ректора, інспектора, економа, секретаря. За новим статутом головним керуючим органом в семінарії ставали виборні педагогічні та розпорядчі (господарчі) збори.

До складу педагогічних зборів входили: ректор та інспектор — за своїм службовим положенням, без балотування; сім членів від викладачів семінарії — обиралися на 6 років шляхом закритого балотування всім складом викладачів закладу; три члени з єпархіальних священнослужителів — обиралися духівництвом на 6 років. Розпорядчі збори складалися з ректора та інспектора (по службі), викладача та двох членів від духівництва (балотувалися на загальних зборах раз у 3 роки) [11, с. 184]. Фактично обрання представників до зборів було проведено в серпні 1867 р., а їх результати були затверджені архієпископом Антонієм.

До складу педагогічних зборів Кишинівської семінарії у 1867 р. увійшли: архімандрит Варлаам (Чернявський) — ректор закладу; протоієрей Григорій Галін — інспектор закладу; протоієреї Євграф Понятовський, Євген Сахаров, Петро Марков, священники Хрисан Бочковський, Андрій Пархомович, Олексій Смирнов, Василь Заушкевич — викладачі семінарії; протоієрей Федір Балтага, законовчитель гімназії священник Василь Пархомович, священник Василь Козакевич — від єпархіального духівництва. Два останніх та викладач Василь Заушкевич були також обрані до розпорядчих зборів. Секретарем обох зборів було обрано викладача семінарії Євгена Сахарова [16, с. 87].

В числі перших розпоряджень правління семінарії було встановлення з початку 1867–1868 навчального року необхід-

ної (за статутом) кількості уроків з кожного предмета. Кожного дня передбачалося проводити по 4 уроки, крім четверга і суботи, коли було по три уроки з обов'язкових предметів, а на четвертому всі бажаючі мали можливість вивчати єврейську мову. Уроки тривали по 1 годині 15 хвилин.

Зі збільшенням кількості уроків відповідно посилилася і праця викладачів. Архієпископ Антоній зобов'язав місцеві монастирі до пожертвувань на користь семінарії, а церкви — на збільшення сум, що виділялися на свічки та опалення для закладу. Завдяки цим заходам у 1867–1868 навчальному році викладачі семінарії отримали додаткове жалування на загальну суму в 4953 крб. 50 коп. [14, с. 65].

З трьох відділень, які раніше існували при семінарії, було утворено шість класів з річним терміном навчання. При розподілі учнів на класи враховували успіхи семінаристів у навчанні: кращі учні нижчого (початкового) відділення були переведені до другого класу, слабкі учні — до першого класу. Відповідно були розподілені учні середнього та вищого відділень. У зв'язку з тим, що за новим статутом в старших класах (5–6 класи) мали навчатися не більше 55 учнів, а в молодших — не більше ніж 50 учнів в кожному класі, в семінарії були відкриті шість класів основних і три паралельних класи (1, 2, 3). Всього в 1868–1869 навчальних роках в семінарії було 285 учнів [9, с. 413].

Статут 1867 р. відкрив доступ до семінарії дітям світських осіб. Духовні навчальні освітні заклади перестали бути вузько-становими. Протягом наступних років до семінарії вступало до 20 таких учнів. За період з 1867 по 1887 р. до семінарії вступили 103 хлопця, батьки яких не мали жодного відношення до професії священика [9, с. 436]. Цікаво, що пізніше, з 1900 р., вступ дітей світський батьків до духовних навчальних закладів було суттєво обмежено.

Як ми зазначали вище, новий статут вніс зміни й у змістове наповнення семінарської освіти. Крім обов'язкових предметів, у позанавчальний час семінаристи вивчали єврейську мову, церковний спів, іконопис, гімнастику. Викладання молдавської мови для студентів Кишинівської семінарії було припинено (відсутність дозволу за статутом та брак навчальних годин).

Аналіз джерел свідчить, що навантаження семінаристів становило 22 уроки на тиждень. Єдиним предметом, який

викладався учням протягом всього періоду навчання, був «Роз'яснення Священного Писання». Співвідношення між спеціальними (церковними) дисциплінами та світськими становило 45 % до 55 % на користь останніх. Іншими словами, більшість предметів, які семінаристи слухали протягом шести років навчання, відносилися до категорії загальноосвітніх.

До особливостей нового статуту відноситься й різке розмежування загальної освіти, що була зосереджена в основному в перших чотирьох класах семінарії, від богословської, яка продовжувалася у п'ятому і шостому класах.

Новий статут, крім іншого, ліквідував роздробленість однотипних наук, яка існувала раніше, об'єднавши їх. Викладання богословських наук зосередив у старших класах, передбачивши достатню кількість уроків на тиждень. Так були поєднані наступні науки, що раніше викладалися окремо: вчення про богослужбні книги з літургією, пастирське богослов'я з канонічним правом та практичним керівництвом для пастирів, патрологія з церковною історією [2, с. 30]. Все це полегшило працю учнів, дало їм можливість сконцентрувати отриманні знання, оволодіти наукою.

Серед викладачів Кишинівської семінарії 1868–1869 навчального року були: ректор архімандрит Варлаам (моральне богослов'я), інспектор протоієрей Григорій Галін (літургіка), протоієрей Євграф Понятовський (загальна і російська цивільна історія), священник Хрисан Бочковський (гомілетика), Петро Марков (основне і догматичне писання), Андрій Пархомович та Олексій Конський (роз'яснення Священного Писання), Олексій Смирнов (історія церкви, практичне керівництво для пастирів), Василь Заушкевич (російська словесність і логіка), Павло Синимський (педагогіка, психологія, огляд філософських вчень), Євген Сахаров (математика), Дмитро Білоусов (математика, фізика, космографія), Михайло Скворцов і Леонід Шпановський (латина), Григорій Цветков і Іван Команецький (грецька мова), Олександр Сілін (єврейська мова), Іван Кемриць (французька мова), Олександр Мейер (німецька мова), священник Андрій Пославський (церковний спів), Карл Краузе (гімнастика). Таким чином, в рік реформування семінарії в ній працювало 22 викладача [1, с. 19].

У 1872 р., за ініціативи та клопотання преосвященного Павла, за дозволом Св. Синоду, в семінарії для бажаючих учнів

старших класів було дозволено викладання історії, а також курсів з історії розколу російської православної церкви та історії іудаїзму. За новим статутом значне місце в семінарській освіті відводилося грецькій та латинській мовам, фізико-математичним наукам.

Це був час класицизму як в духовній, так і світській школі, що отримав широкий розвиток при графі Дмитрі Андрійовичі Толстому, який з 1865 р. був обер-прокурором Св. Синоду, а з 1866 р. — міністром народної освіти. Зміни відбувалися на усіх рівнях духовної освіти. Духовно-освітній комітет при Св. Синоді замінив собою духовно-навчальне управління. Комітет розробив програми з усіх предметів семінарського курсу, приклавши до кожного з них пояснювальні записки, якими повинні були користуватися викладачі. Крім того, було введено заборону викладачам видавати учням свої лекції. Виключення було зроблено лише для тих викладачів, з предметів яких ще не було підручників. Таким чином, сумнозвісній системі зазубрювання прийшов край. У розпорядженнях духовно-навчального комітету вимагалось, щоб кожний урок був так викладений вчителем, щоб учні могли не лише зрозуміти, а й повторити його [7, с. 85].

Нові вимоги висувалися не лише до семінарії та викладачів, а й до учнів, які повинні були серйозно ставитися до навчання, ретельно вивчати всі предмети (відтепер не існувало поділу предметів на головні та другорядні). Після закінчення курсу, раз на рік, кожен учень повинен був скласти іспит комісії з трьох викладачів семінарії. Якщо учень не складав два іспити — йому призначали повторний після канікул. Якщо кількість заборгованостей була три та більше — учня залишали на другий рік в тому ж класі.

Нові правила сприяли підвищенню зацікавленості у навчанні з боку семінаристів. У 1868 р. вони звернулися до ректора з проханням про відкриття при семінарії учнівської бібліотеки. Отримавши дозвіл керівництва, вони прийняли рішення, щоб кожен учень семінарії тричі на рік вносив по 10 коп. для закупівлі книжок [15, с. 6]. Викладачі та інші чиновники семінарії допомагали збирати кошти, й на момент відкриття учнівської бібліотеки було зібрано 116 крб. 78 коп., на які виписано понад 100 найменувань книжок. Редакції багатьох духовних журналів надсилали до бібліотеки свої видання безкоштовно.

Ця невеличка бібліотека дуже скоро стала солідним джерелом в справі розумового розвитку вихованців семінарії.

Для контролю за впровадженням змін за новим статутом при семінарії було передбачено посади членів-ревізорів, які періодично проводили перевірки всіх сторін життя освітнього закладу. За десять років (1868–1878) ревізії семінарії з навчально-виховної та господарської частини були проведені чотири рази. До того ж семінарія, як і раніше, знаходилася під наглядом з боку єпархіального архієрея.

Новий статут сприяв змінам побутової сторони життя семінарії. В навчальному закладі з'явилися нові приміщення для учнів — відтепер вони мали приміщення для позакласних занять. Учні повністю були забезпечені літнім та зимовим одягом, а з 1895 р. семінаристи отримали свою форму.

Покращилася ситуація в семінарській їдальні: продуктів відтепер вистачало на всіх учнів, крім обіду та вечері, вони отримували ранковий та вечірній чай з білим хлібом. Меню щоденно складав інспектор семінарії разом з економом. На кожного учня, що навчався державним коштом, виділялося по 90 крб. (замість 34 крб. раніше) [13, с. 116].

У кращих матеріальних умовах опинився викладацький колектив — усі отримали нову заробітну платню, яка була збільшена в середньому на 500 крб. До того ж викладачі отримали можливість додатково працювати в інших навчальних закладах міста.

За новим статутом відбулося розширення прав учнів семінарії до вступу в університети. Відтепер до вищих навчальних закладів могли вступати не лише ті, хто закінчив повний курс навчання в семінарії, а також учні після закінчення чотирьох нижчих класів. Учні широко використовували цей дозвіл. Так, у 1878 р. з IV класу семінарії, в якому всього навчався 31 учень, вибуло 14 осіб для вступу до університетів. Іноді траплялися випадки, коли семінарське керівництво не мало змоги відправити випускників семінарії на навчання до духовної академії з причини відсутності учнів.

Саме з цього приводу семінарському керівництву прийшлося надавати пояснення Св. Синоду в 1881 р., де зазначалося, що «з семінарського курсу цього року багато учнів вибуло ще після IV класу, для вступу до вузів, а з тих учнів, що залишилися, вихованців, яких би семінарське керівництво могло реко-

мендувати до навчання в академії, не виявилось» [10, с. 491]. Все це свідчить, що система та рівень освіти в Кишинівській семінарії були доволі високими, а її учні та випускники могли конкурувати з випускниками столичних гімназій та ліцеїв при вступі до університетів.

Протягом понад ста років свого існування (1813–1914 рр.) Кишинівська духовна семінарія була єдиним вищим освітнім закладом в краї. Її випускники залишили яскравий слід своєю місіонерською діяльністю, сприяли поширенню та укріпленню в регіоні православ'я. Значна частина учнів семінарії продовжила навчання в університетах Російської імперії, інших європейських держав, реально сприяючи розвитку різних галузей науки (історичної, філологічної, юриспруденції, медичної, математичної тощо).

Джерела та література

1. Арсений (Стадницкий Авксентий Георгиевич). Положение православного духовенства (приходского) в Румынии / Сост. преп. Кишиневской духовной семинарии Авксентий Стадницкий. — Кишинев: Тип. Э. Шлимовича, 1890. — 49 с.
2. Бунге Н. А. К вопросу о народном образовании в России / Н. А. Бунге. — К., 1901. — 90 с.
3. Голяховский И. Соображения по предмету улучшения духовно-учебных заведений в связи с улучшением материального быта всего духовенства / И. Голяховский // Духовный вестник. — 1865. — Т. XII. — С. 640–668.
4. Гуменный И. Конфессиональная политика Российской империи в Бессарабии (первая половина XIX века) / И. Гуменный // Дриновский збірник. — 2011. — Т. IV. — С. 82–91.
5. Дроздов В. В. Проблема Південної Бессарабії в російсько-румунських відносинах періоду «східної кризи» (за матеріалами російської періодичної преси) / Віктор Дроздов // Волинські історичні записки. — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — Т. 1. — С. 43–48.
6. Історія православної церкви в Україні: Зб. наук. праць / П. Яроцький (відп. ред.) та ін.; НАН України, Інститут філософії. Відділення релігієзнавства. — К.: Четверта хвиля, 1997. — 460 с.
7. Історія християнської церкви на Україні: Релігієзнавчий довідковий нарис / АН України. Інститут філософії. Відділення релігієзнавства. — К.: Наукова думка, 1991. — 398 с.
8. Извлечение из всеподданнейшего отчета обер-прокурора Св. Синода гр. Д. Толстого по ведомству православного исповедания за 1866 г. — СПб., 1867. — С. 104–109.

9. Кишиневская духовная семинария в 1867/1868 учебном году // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1869. — № 14. — С. 400–436.
10. Обзор деятельности ведомства православного исповедания за время царствования императора Александра III. — СПб., 1901. — 512 с.
11. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2 т. / І. Огієнко. — К.: Україна, 1993. — 304 с.
12. Паламарчук С. Забытая земля: историческая область Бессарабия: Монография / Светлана Васильевна Паламарчук. — Одесса: Астропринт, 2008. — 288 с.
13. Пархомович И. Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии / Иван Пархомович // Труды Бессарабского церковного историко-археологического общества. — 1914. — Вып. 9. — С. 90–120.
14. Распоряжение Святейшего Синода об устройстве учебных заведений в Бессарабии // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1867. — № 7 (1 октября). — С. 65–67.
15. Указ Св. Синода от 19 января 1869 г. // Кишиневские епархиальные ведомости. — 1869. — № 15. — С. 6.
16. Халиппа И. Н. Основные исторические данные о Бессарабии / Иван Николаевич Халиппа // Труды Бессарабской губернской архивной комиссии. — Кишинев: Паровая типо-литография Ф. И. Кашевского, 1902. — Т. II. — С. 70–91.

Анотації

Ерич Т. Г. Изменения системы обучения и воспитания в Кишиневской духовной семинарии в середине XIX ст.

Анализируются изменения, которые произошли в учебном и воспитательном процессе Кишиневской духовной семинарии в связи с введением нового Устава духовных учебных заведений России в 1867 г.

Erich T. G. Changes in the system of training and education in Chisinau Theological Seminary in the mid-nineteenth century.

The changes that took place in the teaching and educational process of Chisinau Theological Seminary in connection with the introduction of the new Charter of religious educational institutions in Russia 1867 are analyzed.

Надійшла до редакції 28 травня 2013 р.